

BAŞKENT’TE YER ADLARI ÜZERİNE...

Nevzat GÖZAYDIN

Dil ile ilgili çalışmaların bir ana dalı da ‘toponomi’ terimiyle bilinen “yer adları bilimi”dir. En eski çağlardan başlayarak bütün coğrafi özelliklere (dağ, dere, tepe, ırmak, nehir, göl, deniz vb.), o bölgelerde yaşamış olan insanlar tarafından bir ad verilmiştir. Bu yer adları yüzlerce yıl o toplum içinde kullanılmış ancak bazı el değiştirmeler veya başka sebepler yüzünden ad değişikliğine gidilmiştir.

Orta Doğu’nun en önemli stratejik topraklarının başında gelen Anadolu’da da yüzlerce yıldan beri kullanılan ve günümüzde de geçerli olan yer adları bolca bulunmaktadır. Ancak toplumun yazı veya konuşma dilindeki değişimlere uygun olarak bu yer adlarının da değiştiğini görüyoruz. Bunun önemli bir örneğini Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu’nun araştırmasından öğreniyoruz.¹ Ayrıca Prof. Dr. Hasan Eren’in de şu yazısının, belirtilmesi gerekmektedir.² Uzun yıllar boyunca İçişleri Bakanlığı bünyesinde kurulmuş olan ‘Türkiye’deki Yer Adları Komisyonu’nda görev almış bulunan H. Eren; değişime uğrayan yer adlarının, bazen o yeri görüp özelliklerini tanımadan, komisyondaki üyeler tarafından kâğıt üzerinde rastgele değiştirildiğini birkaç kez sohbetlerinde tekrar etmişti.

Bu çalışmaların yanı sıra, dil ve tarih kavşağında değiştirilen yer adlarının da önemli çalışmalarda konu edildiğini görüyoruz. Bunlardan bazıları yayın olarak ortaya çıkarılmıştır.³

1 bk. Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı’dan Günümüze Yer Adları”, *TTK-Belleten*, C. LXXVI, S. 275 (Nisan 2012), s.149-165.

2 bk. Hasan Eren, “Yer Adlarımızın Dili”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara 1965, s. 155-165.

3 bk. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Boy Teşkilâtı, Destanları, Ankara 1972. Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşiv Belgelerinde Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 1979.

Bütün bu araştırmaların ışığında, içinde doğup büyüdüğüm ve hâlen yaşadığım şehir, Ankara'daki yer adları konusunda da bazı tespitlerimi belirtmek istiyorum. Böylece Başkentteki kültür ve ticaret hayatına damga vuran adlar konusundaki örneklerin altı çizilmiş olacaktır. Nerdeyse yüz yıla yakın tarihi olan başkentten değiştirilen veya unutilan/unutturulan adları, dilimizin zenginliklerini de gösteren kanıtlardır.

Hemen her zaman ve her fırsatta şehirlerimizdeki cadde ve sokakların, bulvarların ve meydanların adlarının değiştirilme konusu; gündemi hep meşgul etmiştir. Son haftalarda artan bu tür ad değiştirmelerine, bazı il ve ilçe adlarının da dâhil edilerek tartışmalara açıldığını da basınımızdan öğrenmiş olduk.

Ankara kentinin tam 125 yıl (1893) önceki durumu ve görünüşü hakkında Ahmet İhsan Bey bir dizi yazıyla ilginç bilgiler vermiştir.⁴ Onun yazısından öğrendiğimize göre; 1880'li yıllarda Ankara'ya ilk gidişini, 1893 yılında ikinci seyahatinde değerlendirmiştir. İlk gidişinin 1880'de babası Halid Bey'in Ankara Defterdarlığı sebebiyle olduğunu belirten yazar, özetle şunları söylüyor:

“1880'de demir yolu yoktu. Ankara'ya Bursa'dan arabalarla gidilirdi. Şose de yoktu; yollar bozuktu. Köylerde gecelenir, dağ başlarında tek tük yolculara rastlanırdı ve bu büyük bir sevinçle karşılanırdı. Bursa'dan Ankara'ya bu suretle on günde ancak varılırdı... Demir yolunun Ankara'ya gelmesi münasebetiyle İstasyon Caddesi yapılmıştır. Düz, az yokuşlu, güzel bir şosedir. İki yanında fenerler ve ağaçlar vardır. Yolun bittiği yerde ve şehrin ağzında Ankara'nın en büyük oteli, pembe taştan kâgir bir bina, İsmail Efendi Otelii bulunmaktadır.”

Bu anlatıma göre otelin daha sonraki yıllarda, “Taşhan” olarak hizmette devam ettiğini söyleyebiliriz. Ancak Enver Behnan Şapolya, *Varlık* dergisindeki bir yazısında Taşhan'ı daha yakından tanıtmıştır.⁵

“2 Mart 1935 Cumartesi günü kazmalar işledi. Ulusal savaş günlerinin binbir hatırasına şahit olmuş Taşhan yıkılıyor. Yerini bu yıl içinde Sümer Bank binasına bırakmak üzeredir. Orta Anadolunun bu mütevazı hanı, ulusal savaşın en büyük vakalarına şahid olmuş, tarihi bir bina idi. Bu hanın önündeki taşlıklı meydana en büyük menkabelerin, İnönü, Sakarya muha-

İshak Refet İşıtman, “Köy Adları Üzerine Bir İrdeleme”, *Türk Dili Belleteni*, III. Seri, 1945, s. 52-61.
Harun Tunçel “Türkiyede İsmi Değiştirilen Köyler”, *Fırat Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. X/2, Elazığ 2000, s. 23-34.

4 “Ankara Müşahadati”, *Servet-i Fünun* Dergisi, Sayı: 122, 123, 124, 125 (1309/1893).

5 bk. “Ankara'nın göçen Taşhan'ı”, *Varlık* Dergisi, C. 2, S. 44 (1 Mayıs 1935), s. 314.

rebelerinin yıl dönüm merasimleri yapılır, yine bu binanın önünden cepheye Türk askerleri geçirdi. Yine bu binanın önünden zaferden sonra binlerce Yunan esiri, süngüler arasında geçit resmi yapmıştı...

Ve şimdi; ihtiyar Taşhan, vazifesini bitirmiş bir insanın vicdan rahatlığıyla, kurulan modern Ankara'ya yerini bırakarak tarihe karışıyor.”

Evet, Taşhan tarihteki yerini alıp arsasına Sümer Bank yapıldı ama o da son yıllarda özelleştirilip tarihe karıştı. Önündeki meydanın adı da -1933 yılında Millet Meydanı iken- değiştirilerek bugün Ulus Meydanı olmuştur. O yıl yayımlanan ve Ernest Mamboury tarafından hazırlanan *Ankara Gezi Rehberi* sayfalarından bunu öğreniyoruz.⁶

Ankara'nın hem ticaret hem de kültür merkezlerinden olan ünlü kalasından güney cephesinden başlayarak ovaya doğru baktığımızda, önemli pazar yerlerini ve yapılan ticaretin de türlerini kolayca anlarız. Kalenin ana giriş kapısının hemen önünde ve biraz Cebeci tarafına bakan yönünde 'Atpazarı' kurulurdu. Burası, başka illerden gelenlerin büyükbaş hayvanları satmaya çalıştığı meydana. Yaklaşık elli yüz metre daha aşağı inildiğinde kurulan pazar ise 'Koyunpazarı' adıyla bilinirdi. Burada genellikle koyun ve keçilerden elde edilen yapağalar veya yıkanıp taranmış yünler satılırdı ki bugünlerde de -sayısı çok az da olsa- yün ve yapağı satan birkaç esnaf hâlen ticaret yapabiliyor. Keçilerden sağlanan kıymetli tiftik, eskiden bütün dünyaya buradan ihraç olunurken ünlü Ankara keçilerini Avustralya'ya ve Güney Afrika'ya kaçırıp orada yetiştirenlerin işi büyütmesi, sanayi hâline getirmesi sonunda Ankaradaki tiftikçilik bitmiş, buna bağlı olarak sof kumaşının da tükendiğini görmekteyiz. Bir zamanlar yataklar ve yorganlar için en makbul ürün yün olduğundan Koyunpazarı her zaman canlılığını korurdu.

Koyunpazarı civarından yine güneybatıya doğru inildiğinde karşımıza çıkan meydanın adı 'Samanpazarı' idi. Bugün artık yerinde yeller esen değil, devasa künt bir taş binanın - Altındağ Belediyesi- bulunduğu noktada, biraz yukarıda sözünü ettiğim pazarlara gelen hayvanların ihtiyacı olan yemler, samanlar ve diğer ihtiyaç malzemeleri satılırdı. Genişçe bir meydan olduğundan kalabalıkların toplanmasına elverişliydi. Bu yüzden hakkında idam hükmü verilenlerin infazı da bu meydana, halkın gözü önünde gerçekleştirilirdi. Çocukluğumda böyle bir idam sahnesine ağabeyim ile şahit olmuşum. Ayrıca 1950'li yılların hemen öncesinde ve sonrasında bazı mitinglerin de orada başladığını biliyorum. Samanpazarının en önemli yeri, bugünkü koca binanın hemen yerinde olan gazino idi. Yüksek duvarlarla

6 bk. Ernest Mamboury, *Ankara Gezi Rehberi*, Fransızca 2. Basımı, Güncellenmiş Baskı, Ağustos 1934, s. 129.

çevrili açık hava gazinosunda; birçok ünlü ses sanatçısını içeri girmeden, duvarların alt tarafında oturup dinlerdik. Hemen her hafta sonu yuvarlak ampullerle ışıklandırılmış satırlarda kimin konseri olduğunu okurduk. Aynı panolarda akşamları hiç söndürülmeyen bir de Atatürk profili yer alırdı. Ernest Mamboury de kitabının 130. sayfasında Samanpazarı'ndan söz açar ve oraya nasıl gidileceğini tarif eder. Kendisi Atpazarı civarında bir de 'Un pazarı' olduğunu bildirmektedir (s. 131). Ancak benim hatıralarımda böyle bir pazarın yer almadığını biliyorum. Çengel Han (bugün mevcut) civarında olduğu anlaşılıyor. Samanpazarı civarında bulunan 'Balık pazarı' ise sadece bir dar sokaktan oluşuyordu. Daha aşağılarda ise son yıllara kadar eski tabelası yerinde duran bir 'Tavuk pazarı' sokağı vardı. Denizciler Caddesi'nin hemen alt tarafında, bugünkü Gazi Lisesine yakın bir yerdeydi. Oradan da ünlü 'Suluhan'a doğru gidilirdi. Bugün de hâlâ eskiler Suluhan adını unutmamışlardır.

Tavuk pazarı sokağından ovaya doğru gidildiğinde ise karşımıza -adı üzerinde çok tartışma yapılan- 'Hergele meydanı' çıkmaktadır. Bu ad; artık ölümü yaklaşmış yaşlı atların serbestçe gezip dolaştığı, şehrin içinden geçen derenin suladığı bomboş bir ovada yaşayan başıboş at sürüleri için verilmişti. Ancak kelime sonraları kötü bir anlam taşıdığından ve neredeyse söylenmesi ayıp sayıldığından, Hergele Meydanı yerine 'Hergelen Meydanı' denilmeye başlandı. Gerekçe olarak da meydana ilk kez açılan şehirlerarası otobüslerin yazıhanelerinin bulunması idi. Otobüsler, -ilçelerden ve illerden- doğru oradaki meydana gelirdi ve böylece herkes oraya geldiği için de adı Hergelen Meydanı olarak söylenmeye başlamıştı.

Daha sonraki yıllarda sık sık taşan dere ıslah edilip Gençlik Parkı yapılıncaya ne hergele sürüleri kaldı ne de Hergelen Meydanı... çünkü yerli malların özellikle sergilendiği, alışverişlerin yapıldığı 'Sergi Evi' yapılmıştı. Yıllarca bu adı taşıyan bina, sonunda biraz da onarım gördükten sonra 'Opera / Büyük Tiyatro' binası oldu. Tabii meydana artık otobüsler de yolcu getirmediğinden -yazıhaneler taşınmıştı- meydanın adı bugüne kadar gelen 'Opera Meydanı' oldu. Alman mimar Holzmeister imzasını taşıyan bu binada yıllarca 'Yerli Mallar Haftası' kurulur ve kutlanırdı. Orada birçok sergilerin açıldığını, insanların akın akın gelip gittiğini görmüştüm ve ben de sık sık giderdim çünkü evimize, Denizciler Caddesi'ndeki Yenice Sokak'taki evimize, çok yakındı.

Opera Meydanı olarak bilinen ad, başka bir sebeple yeniden değiştirilir mi, bilemiyorum. O binanın arkasından, Gençlik Parkı'nın içinden geçen derenin üstü açık olduğu yıllarda at yarışlarının düzenlendiği Hipodrom'a

kadar coşkunca akar, bazen de aşırı yağışlardan dolayı taşıp etrafını suya boğardı. Akköprü civarında yeni kurulan Varlık Mahallesi'ni de 1956/57 yıllarında bir kez tamamen suya boğmuştu, ölenler ve yaralananlar da olmuştu. Derenin üstü, Kolej'den itibaren Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi önüne ve oradan da Radyo Evi'nin önünden geçip Gençlik Parkı'na girerdi. Sonraları tamamen üstü kapatıldı, cadde yapıldı.

Ankara kentinde değişen yer adlarına baktığımızda, gerek Ernest Mamboury'nin *Ankara Gezi Rehberi* kitabında, gerek daha yeni tarihli (1945) *Ankara Şehri'nin Sınırları-Belgeleri ve Mahalle, Bölge Teşkilleri* başlığını taşıyan kitapta birçok adın bırakıldığını ve yeni adlar konulduğunu görüyoruz. Ankara Belediyesince bastırıldığı belirtilen bu kitap; seksen yıl öncesinin kentini, sokaklarına varana kadar açıklamakta, sınırlarını da çizmektedir.

Cumhuriyet ile birlikte büyüüp genişleyen kent merkezi ve çevresinde birtakım şahsiyetlere ait adlar da mevcuttur. Ancak Ankara tarihine damgasını vurmuş olan bazı beylerin adlarını da vergi dairelerinde görmekteyiz. Maliye Bakanlığına bağlı 'Doğanbey', 'Kızılbey' ve 'Yeğenbey' vergi dairelerinde çalışanlar olsun, okuyup yazmış kent halkı olsun, bunların kim oldukları hakkında bilgileri yoktur. Yılda birkaç kez gitmek mecburiyetinde kaldığım bu vergi dairelerine her gittiğimde, iş yapan memur veya memurlere hep sormuşumdur bunu. Ancak kimseden doğru bir cevap da alamamışım. Ayrıca yine kente hizmet edenlerden 'Atıf Bey', 'Necati Bey', 'Nazım Bey' gibi şahsiyetler hakkında da doğru bilgi veren çok azdır. Bunların hepsi birer caddede, bölgede yaşatılmaktadır ve değiştirilmemiş olması da teşekkürü hak etmektedir.

Ankara Belediyesi tarafından bastırılan kitaptaki yer adlarının bir bölümü tamamen ortadan kalkmıştır. Yeni caddelerin açılması veya dönüşümler sırasında bu cadde ve sokaklar yok olmuştur. Hatta onların oluşturduğu mahalle adlarını da göremiyoruz. Bilhassa dereler, tepeler, pınarlar artık coğrafyadan, dolayısıyla da dilin kullanımından ve kültürümüzden silinip gitmiştir.

Kentin eski ve tarihî bölgelerini koruma altına alamayan, inşaat kalfası düzeyinde bilgisi olan müteahhitlere 'yık-yap-sat' yaklaşımıyla düzenlemeler yaptıran bütün yöneticiler, bu kamburu gelecek kuşaklara nasıl açıklayacaklardır? Yukarıdan beri sayıp döktüğüm yerler artık "dönüşüm" adı altında bambaşka kimliklere bürünmüştür. Kültürün temelinde yatan dil özelliklerine boş verilmiş, dileyen dilediği gibi at koşturmuştur. Ankara, çok yakın bir gelecekte artık tamamen dönüşüme uğramış; modern binalar, siteler, rezidanslar kenti olarak büyümeyi sürdürecektir. Dilinden ve kültüründen hepten kopuk bir durumda yaşantısını devam ettirmek zorunda kalacaktır.